

- ний вісник України. – 19-25 лютого 2016 р. – № 7; 26 лютого – 3 березня 2016 р. – № 8.
2. Постанова Тульчинського районного суду Вінницької області від 21 червня 2012 року у справі № 226/3574/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24896145>.
 3. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 15 вересня 2014 року у справі № 555/134/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40462466>.
 4. Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2015 року № 5-221кц15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/61D672F17421A23DC2257F470044BDB0).
 5. Письменський Є. О. Про проблеми кримінально-правової кваліфікації малозначних діянь / Є. О. Письменський // Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, 16 січня 2016 р., м. Львів. – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. – С. 138-142.
 6. Вирок Олександрівського районного суду Донецької області від 16 липня 2014 року у справі № 240/312/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39777084>.
 7. Вирок Семенівського районного суду Чернігівської області від 11 січня 2011 року у справі № 1-1/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47597015>.
 8. Ухвала Апеляційного суду м. Севастополя від 2 лютого 2010 року у справі № 11-35/2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7995015>.
 9. Кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К.: Істина, 2011. – 1112 с.
 10. Постанова Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 4 травня 2007 року у справі № 1-126/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2087843>.
 11. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 2 березня 2015 року у справі № 369/650/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43305579>.
 12. Постанова Сахновщинського районного суду Харківської області від 27 листопада 2012 року у справі № 2032/1885/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28665530>.

ХРЯПІНСЬКИЙ
Петро Васильович

СУСПІЛЬНА КОРИСНІСТЬ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ, ЯК ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Особливе місце в системі заходів кримінально-правового характеру займають заохочувальні засоби (норми). Заохочувальними визнаються, заходи кримінально-правового характеру, що у своїй основі становлять заохочувальний, не примусовий вплив на особу у сфері кримінально-

правового регулювання. Обставини, що виключають злочинність діяння, відносяться до заохочувальних норм, що стимулюють соціально-правову активність особи, високу громадську відповідальність, особисту ціннісну установку на протидію злочинності. Обставини, що виключають злочинність діяння, у Кримінальному кодексі України (далі – КК) виділені в однойменний розділ VIII Загальної частини, що містить наступні норми: необхідна оборона (ст. 36 КК), уявна оборона (ст. 37 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), крайня необхідність (ст. 39 КК), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК).

Визначальною ознакою цих норм є заохочувальний метод їх соціального впливу на свідомість і волю з метою схвалення і стимулювання суспільно корисного для особи, суспільства та держави варіанту поведінки. Ці засоби кримінального закону розвивають і конкретизують положення Конституції України щодо природного права людини захищати своє життя та здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 2 ст. 28 Конституції України). Так, право на необхідну оборону є абсолютним і невідчужуваним правом людини. Кожний громадянин має право на захист особистих і захист правоохоронюваних прав і свобод інших людей. Це право не залежить від можливості звернутися за допомогою до інших осіб, органів влади або посадових осіб для відвернення або припинення посягання чи можливості уникнути суспільно-небезпечного посягання (ч. 2 ст. 36 КК). Зі стародавніх часів право на необхідну оборону визнавалось абсолютним і невідчужуваним правом людини. Кожний громадянин мав право на захист особистих прав і свобод, а також інших людей. При цьому особа, яка вчинює цілеспрямовані дії, скажімо, при необхідній обороні, діє з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання (ч. 1 ст. 36 КК); при затриманні особи, яка вчинила злочин, дії потерпілого та інших осіб безпосередньо спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставляння її відповідним органам влади (ч. 1 ст. 38 КК); при крайній необхідності – на усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави (ч. 1 ст. 39 КК).

Обставини, що виключають злочинність діяння, не є однаковими з точки зору суспільної корисності за умов дотримання їх правомірності. З цього приводу О. О. Дудоров зауважує, що обставини, що виключають

кримінальну протиправність діяння, охоплюють правомірну поведінку, яку можна охарактеризувати як соціально корисну або (за її позитивної спрямованості) – як соціально допустиму (доцільну, прийнятну [1, с. 254]. На наш погляд, за умов дотримання правомірності, всі обставини можна поділити на так би мовити: а) «абсолютної корисності» – необхідна оборона (ст. 36 КК), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК), виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК); б) «відносної корисності» – крайня необхідність (ст. 39 КК), виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК), діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК); та «вибачальної корисності» – уявна оборона (ст. 37 КК), фізичний або психічний примус (ст. 40 КК). Утім, об'єднуючою ознакою всіх є наявність *суспільно-корисної мети особи*, що здійснює той чи інший варіант обставин, що виключають злочинність діяння. Об'єднує їх також правова оцінка у вигляді: «не є злочином», «не визнаються злочинними», «виключають кримінальну відповідальність» чи «дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнаються правомірними».

Питання щодо визнання обставин, що виключають злочинність діяння, заохочувальними нормами не є беззаперечним. Деякі дослідники не визнають обставини, що виключають злочинність діяння, заохочувальними нормами. Так, М. І. Загородніков і М. О. Стручков, стверджують, що ці норми загалом не є заохочувальними, оскільки вони нічого не додають до сукупності прав громадян, не надають їм ніяких нових благ [2, с. 53]. І. Е. Звечаровський і С. В. Пархоменко, заперечують заохочення у тих випадках, коли правомірна поведінка не спричиняє позитивні правові наслідки порівняно із тим станом, у якому суб'єкт знаходився до здійснення вчинків. Про кримінально-правове заохочення, на погляд цих правників, може йтися лише у випадку, коли у особи виникає обов'язок зазнати кримінально-правового обтяження або ж особа вже відчуває на собі його вплив [3, с. 29]. Витоки цієї позиції ґрунтуються на положеннях, які, з одного боку, стосуються галузевої належності обставин, що виключають злочинність діяння, а з іншого, – змісту кримінально-правового заохочення. Так, дослідники визнають вчинки за обставини, що виключають злочинність діяння, конституційними обов'язками громадян. На їх погляд, кримінальне право лише гарантує реалізацію конституційних обов'язків. Відтак, ставиться під сумнів галузева належність обставин, що виключають злочинність, до кримінального законодавства. Іноді заперечується «похідна, вторинна роль» обставин, що виключають злочинність діяння, яка безпосередньо відображається у розмежуванні злочинної поведінки від незлочинної. Ми також не поділяємо цього погляду. На всіх етапах розвитку кримінального законодавства

місце і значення зазначених обставин у справі протидії суспільно-небезпечним посяганням було значним та аж ніяк не зводилося тільки до розмежування злочинної та незлочинної поведінки. Норми про необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, яка вчинила злочин, та ін. виконують соціально найважливішу запобіжну (попереджувальну) функцію. Попередження здійснюється з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів потерпілої або іншої особи, а також інтересів суспільства та держави. Суспільно-корисні дії дозволяють запобігти злочину або суспільно-небезпечному посяганням, відвернути або мінімізувати його суспільно-небезпечні наслідки, поновити порушене право й тим самим забезпечити захист суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом [4, с. 290–291].

В системі обставин, що виключають злочинність діяння, виділяють обставини, що відносяться до заохочувальних норм, деякі ж з них, на думку правників, не є заохочувальними нормами. Так, Ю. В. Голик до заохочувальних відносить норми про необхідну оборону і затримання злочинця, утім не вважає заохочувальними норми про крайню необхідність, професійний і господарський ризик, виконання наказу чи розпорядження. Вони, на його думку, «не заохочують активну життєву позицію громадянина, що вступив у боротьбу із злочинністю» [5, с. 25]. Л. М. Смирнова стверджує, що необхідна оборона або затримання злочинця будь-коли суспільно-корисні, якщо не порушені умови їх реалізації. Меншою мірою цю тезу можна застосувати до стану крайньої необхідності у зв'язку з тим, що у зазначеному випадку шкода завдається невинним громадянам або державі, а відтак, суспільна корисність різко знижується. Навряд чи можна вважати суспільно-корисними діяння, що завдали шкоди, вчинені при фізичному або психічному примусі [6, с. 23]. З цими поглядами важко не погодитися. Фізичний або психічний примус має подвійну правову природу. З одного боку, фізичний примус розглядається як об'єктивна непереборна сила, внаслідок якої особа не могла керувати своїми вчинками і за цим відноситься до ознак суспільно-небезпечного діяння (дії або бездіяльності), що виключає кримінальну відповідальність. З іншого, – у разі психічного примусу, питання про відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується згідно з положеннями про крайню необхідність. Дана обставина за своєю природою та ознаками різко вирізняється від інших обставин, які виключають злочинність діяння. У зв'язку з відсутністю як при фізичному, так і психічному примусі суспільної користі поведінки з боку особи, що заподіює шкоду правоохоронним інтересам, на наш погляд, цю обставину відносити до заохочувальних норм ані фактичних, ані юридичних підстав немає. Суспільна корисність поведінки обумовлюється об'єктивними і суб'єктивними ознаками. Об'єктивні ознаки ле-

жать у площині соціальної цінності правоохоронюваного блага, відвернутих суспільно-небезпечних наслідків, затриманні особи, що вчинила злочин, законності наказу чи розпорядження, умов виправданого ризику, виконанні спеціального завдання та ін. Суб'єктивні ознаки характеризуються усвідомленими та вольовими діями (бездіяльністю), спрямованими на завдання необхідної і достатньої шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, що мають своїм рушієм виключно суспільно корисну мотивацію. Мотивація вчинення діянь за обставин, що виключають злочинність діяння, має бути настільки соціально-корисною, щоб «виправдати» завдання шкоди правоохоронюваним інтересам. Право передбачає і такі різновиди вчинків, котрі неможливо прямо віднести до зазначених категорій, проте їх можливо оцінити з позицій більшої чи меншої бажаності або небажаності для суспільства. Більш того, навіть у межах однієї й тієї ж самої обставини можливі вчинки, що відрізняються різним ступенем суспільної корисності. Так, наприклад, при крайній необхідності, ступінь суспільної корисності напряду залежить від співставлення шкоди, фактично завданої правоохоронюваним інтересам і відвернутої. Завдана шкода не може бути більшою за відвернуту шкоду, але деякі особливості емоційного стану особи, яка знаходиться у стані сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що становила безпосередню загрозу, внаслідок чого вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці, виключають кримінальну відповідальність (ч. 2 і ч. 3 ст. 39 КК).

Література:

1. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк / За заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ: Ваїте, 2014. – 944 с.
2. Загородников Н. И. Направления изучения советского уголовного права / Н. И. Загородников, Н. А. Стручков // Советское государство и право. – 1981. – № 7. – С. 50–56.
3. Звечаровский И. Э. Уголовно-правовые гарантии реализации права на необходимую оборону: учеб. пособ. / И. Э. Звечаровский, С. В. Пархоменко. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1997. – 120 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. / За ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Харків: Право, 2015. – 528 с.
5. Голик Ю. В. Поощрительные нормы уголовного права и возникающие на их основе правовые отношения // Актуальные вопросы борьбы с преступностью: сборн. науч. стат. / Ю. В. Голик. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1988. – С. 23–30.
6. Смирнова Л. Н. Уголовно-правовое регулирование задержание лица, совершившего преступление: моногр. / Л. Н. Смирнова. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2005. – 281 с.